

УДК 334.722.26(100+477)

Свинчук А.А., аспірант
кафедри менеджменту,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет
імені Вадима Гетьмана»,
nsvynchuk@gmail.com

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджено досвід створення та підтримки соціальних підприємств у різних країнах і визначено пріоритети розвитку таких підприємств в Україні.

Ключові слова. Соціальне підприємство, моделі соціальних підприємств, джерела фінансування соціальних підприємств, державна підтримка соціальних підприємств.

Вступ. Світовий економічний розвиток упродовж останніх десятиліть супроводжується загостренням соціальних та екологічних проблем суспільства. Ці проблеми є наслідком так званих «ринкових провалів», тобто неспроможності ринкових механізмів ефективно їх розв'язувати. За такої ситуації держава має перерозподіляти свої доходи на задоволення найгостріших соціальних потреб, проте багато з них так і залишаються нерозв'язаними. Все це у підсумку обумовило активізацію діяльності різноманітних некомерційних, волонтерських, благодійних незалежних організацій філантропічної спрямованості, які у свою чергу сприяли появі на рубежі ХХІ ст. соціальних підприємств.

Соціальні підприємства — це самоокупні бізнес-організації, діяльність яких спрямована на досягнення конкретних соціально значущих цілей. При цьому соціальний орієнтир є пріоритетом їх діяльності, тоді як самоокупність розглядається як додаткова ознака. Такий симбіоз соціальної та економічної функцій соціальних підприємств якісно відрізняє їх не тільки від традиційних бізнес-структур і від організацій філантропічної спрямованості, але й і від державних органів у контексті розв'язання ними соціальних та екологічних проблем суспільства.

Проблематика соціального підприємництва стала предметом багатьох досліджень і дискусій, переважно зарубіжних науковців К. Alter, М. Maretich і М. Bolton, Caroline Jane Thomas, М. Nyssens, Р. Seanor, М. Bull і R. Ridley-duff, С. Leadbeater, G. Dees, А. Westall. І хоча ключове значення соціальних проблем в Україні стало загальноновизнаним, ґрунтовне дослідження ефективних інструментів їх розв'язання ще не здійснено. У цьому контексті вивчення і узагальнення зарубіжного досвіду розвитку соціального підприємництва та його адаптація до умов України є актуальним і представляє науковий інтерес.

Постановка задач. Дослідження процесів становлення і розвитку соціальних підприємств у західних країнах і Росії та визначення на цій основі пріоритетних напрямків їх розвитку в Україні.

Результати дослідження. На сьогоднішній день у наукових колах виділяють дві моделі соціального підприємництва, а саме американську та європейську. Так, соціальні підприємства у США почали активно розвиватися як наслідок відсутності повноцінної соціальної політики з боку уряду; як один із способів заробляння грошей некомерційними підприємствами. Головний акцент робиться на тому, що

ці підприємства повинні бути самоокупними та інноваційними. Щодо Європи, то тут становлення і розвиток соціального підприємництва відбувався під впливом таких факторів. У цій частині світу досить розвинута модель соціального захисту, однак існують проблеми із зростанням безробіття, що в комплексі створює велике навантаження на бюджет європейських країн. Саме тому на початку 90-х років ХХ століття соціальне підприємництво стало одним із вагомих інструментів подолання соціальних проблем на державному рівні. Головною відмінністю європейських соціальних підприємств від американських є те, що вони створюються для вирішення соціальних проблем, а питання самоокупності для них не є першочерговим. Усе це у сукупності і призвело до того, що у своїх дослідженнях американські і європейські науковці відносять до соціальних підприємств дещо різні суб'єкти господарювання, але спільним для всіх них є наявність соціальної мети.

Відсутність чіткого визначення соціального підприємства впливає на типологізацію та класифікацію таких підприємств, а відмінність у законодавстві сприяла створенню різноманітних організаційно-правових форм таких організацій (кооперативи, фонди, асоціації, товариства з обмеженою відповідальністю тощо).

На сьогоднішній день такий вид підприємництва, як соціальне, активно розвивається майже у всьому світі, а саме в Європі (Великобританія, Польща, Італія тощо), у країнах Північної та Південної Америки (США, Канада, Бразилія), у Азійських країнах (Південна Корея, Японія, Тайвань). У таблиці наведено окремі показники розвитку соціальних підприємств за даними їх вибіркового обстежень.

Лідером за кількістю створених соціальних підприємств є Великобританія — 875 555 підприємств, значною мірою це обумовлено активною державною політикою щодо підтримки соціального підприємництва.

Реальна державна підтримка соціального підприємництва сприяє швидкому зростанню кількості таких підприємств. За даними Charlotte Ashton у 2011 році темп росту малих і середніх підприємств склав 28 %, а соціальних — 58 % [1]. На соціальних підприємствах ЄС у 2002—2010 роках зайнятість збільшилась з 6 % до 6,5 % від загальної оплачуваної зайнятості та кількість робочих місць зросла з 11 млн до 14,5 млн [2]. Натомість зайнятість у ЄС за цей період зросла майже на 2 % (з 62 % до 64,1 %) [3]. Отже, соціальне підприємництво сприяє зменшенню рівня безробіття у європейських країнах.

Значно меншою на сьогоднішній день є кількість соціальних підприємств в Америці — це приблизно 100 тис. підприємств. Це, як правило, невеликі підприємства за обсягами виручки та чисельністю персоналу. При цьому, за даними Ben Thornley, близько 90 % [4] таких підприємств здійснюють свою діяльність на території США, решта закордоном, найчастіше у країнах Африки та Азії, тобто у країнах, де соціальні проблеми стоять найгостріше у світі.

Наведені в таблиці кількісні показники розвитку соціальних підприємств у США не повною мірою відповідають дійсності, оскільки дана країна не веде єдиний реєстр і не всі соціальні підприємства само ідентифікують себе як такі.

За оцінкою ділового журналу «Бизнес России» соціальні підприємства в РФ складають близько 1 % від усіх компаній. Розвиток соціального підприємництва в цій країні відбувається повільніше порівняно з США та Великобританією. На думку експертів вище зазначеного видання, це обумовлено такими основними причинами [5]:

- розв'язанням значної кількості соціальних проблем у Росії знаходиться в компетенції відповідних державних органів,

Таблиця 1

Показники розвитку соціальних підприємств у країнах ЄС, США, Росії та Україні

Критерій	Назва країни			
	Країни ЄС	США	Росія	Україна
Кількість створених соціальних підприємств (станом на 2012 рік)	Великобританія — 875 555; Німеччина — 513 727, Іспанія — 200 768, Франція — 192 497, Фінляндія — 134 490, Австрія — 118 475, Чеська республіка — 101 785, Італія — 97 699, Польща — 94 945, Угорщина — 61 024, інші країни — 434 804 [2]	≈100 тис. [4]	≈1 % від усіх компаній [5]	≈50 [6]
Кількість зайнятих	14,5 млн осіб ≈ 6,5 % від працездатного населення ЄС-27 ≈ 7,4 % від працездатного населення ЄС-15 [2] (станом на 2010 рік)	Більше 10 млн осіб [4] (станом на 2012 рік)	1
Дохід від результатів діяльності	≈24 млрд. £ у Великобританії (станом на 2010 рік) [4]	500 млрд. дол. ≈ 3,5 % ВВП США (станом на 2012 рік) [4]
Основні види діяльності	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги Освіта Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування Надання інших видів послуг	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги Освіта Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок Надання інших видів послуг Інформація та телекомунікації	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги Надання інших видів послуг Освіта Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги Надання інших видів послуг Освіта Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок Переробна промисловість
Основні організаційно-правові форми	Асоціація та фонд — 92 % (2 595 324 організації); Кооператив і схожі організації — 7 % (208 655 організації); Компанія взаємного страхування — 1 % (21 790 організації). (станом на 2012 рік) [2]	Одноосібне володіння (Sole proprietorships) Корпорації Товариство з обмеженою відповідальністю. Не прибуткові підприємства (станом на 2006 рік) [7]	Товариство з обмеженою відповідальністю, Приватний підприємець Некомерційне партнерство Регіональна громадська організація (станом на 2010 рік) [8]	Громадська організація Фізична особа-підприємець Товариство з обмеженою відповідальністю Благотворительний фонд Приватний підприємець (станом на 2013 рік) [6]
Основні джерела фінансування	Оплата за товари/послуги Гранти Капітал інвесторів Приватні пожертвування Членські внески	Фонди (Skoll Foundation, Schwab Foundation for Social Entrepreneurship; William and Flora Hewlett Foundation; David and Lucile Packard Foundation; Calvert Foundation; Aspen Institute.) Оплата за товари/послуги Приватні пожертвування	Бюджетні джерела (субсидії, гранти, фінансування з регіональних комплексних програм) Оплата за товари/послуги Гранти Пожертвування Позикові кошти	Міжнародні фонди Оплата за товари/послуги Приватні пожертвування

Дані відсутні

- некомерційні підприємства, як платформа для створення соціальних підприємств, не набули значної популярності,
- корпоративна соціальна відповідальність часто містить у собі корисливий підтекст або здійснюється через тиск з боку держави,
- соціальна солідарність не притаманна російському суспільству та бізнесу.

Соціальні підприємства, що існують у Росії, мають потужний інноваційний потенціал і здатні забезпечувати досягнення конкретних соціальних орієнтирів, що робить їх схожими на західні соціальні підприємства.

На жаль, як і в інших країнах, у в Україні не здійснюється статистичне обстеження соціальних підприємств. Наприкінці 2012 року в процесі реалізації проекту «Створення всеукраїнського ресурсного центру розвитку соціального підприємництва «Соціальні ініціативи», що здійснювався громадською організацією «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI»», було проаналізовано діяльність 42 українських соціальних підприємств, які були внесені до «Каталогу соціальних підприємств України 2013 року». Разом з тим не всі ці підприємства можна віднести до категорії соціальних. Практично всі представлені у каталозі підприємства — це мікропідприємства з кількістю найманих працівників 3—5 осіб. При цьому слід враховувати практику неофіційного працевлаштування, тобто у роботі таких підприємств часто задіяні волонтери.

Найпоширенішими організаційно-правовими формами соціальних підприємств у Європі є асоціації, фонди, кооперативи. У США оригінальною організаційно-правовою формою соціальних підприємств є так звані «С» corporations, на які припадає 1/3 всіх соціальних підприємств. Окрім «С» корпорацій, соціальні підприємства у даній країні створюють у формі некомерційних організацій або товариств з обмеженою відповідальністю [4].

Поширеними організаційно-правовими формами соціальних підприємств в Україні є такі: громадські організації + фізична особа підприємець — 28 %, громадська організація — 26 %, фізична особа підприємець — 15 %, ТОВ і підприємство об'єднання громадян по 13 % кожен, і по 2,5 % припадає на благодійні фонди та приватних підприємців [6]. Найсуттєвішим фактором вибору тієї чи іншої організаційно-правової форми є податкове законодавство, яке, враховуючи специфіку таких підприємств, і обумовило зазначені вище їх організаційно правові форми.

Для соціальних підприємств характерний дуже широкий спектр їх діяльності від надання соціальних послуг до працевлаштування людей з особливими потребами чи житлозабезпечення.

За даними проекту SELUSI, спрямованого на дослідження діяльності більше 600 соціальних підприємств в Європі, були визначені основні сфери їх роботи: соціальні послуги — 16,7 %, працевлаштування та навчання — 14,88 %, охорона довкілля — 14,52 %, освіта — 14,52 %, економічний, соціальний розвиток та розвиток громади — 14,34 %, культура, мистецтво та відпочинок — 7,08 %, охорона здоров'я — 6,9 %, забезпечення житлом — 2,72; бізнес-асоціації — 2 %, законодавство, пропаганда та політика — 1,63 %, інші — 4,72 % [2].

Соціальні підприємства у США задіяні переважно в таких сферах: послуги: допомога при стихійних лихах, охорона здоров'я; боротьба з безпритульністю, подолання бідності, імміграція, захист цивільних і громадянських прав, спорт і відпочинок. Значно менше їх створено у таких сферах, як економічний розвиток громади, медико-біологічна сфера, засоби масової інформації та комунікації [9].

Найпоширенішим видом діяльності українських соціальних підприємств є надання послуг — майже 67 % підприємств (освіта, спортивні клуби, туризм, шино-

монтаж); далі йде поєднання виробництва і надання послуг — 26 % (легка промисловість і психологічна допомога, виробництво сувенірної продукції української тематики та професійно-технічна освіта / діяльність шкіл підготовки водіїв транспортних засобів / надання соціальної допомоги без забезпечення проживання для осіб похилого віку та інвалідів). Виробничою діяльністю займаються лише 7 % підприємств (сфера харчування, поліграфія, сільське господарство) [6].

Принципово важливим аспектом розвитку соціальних підприємств є питання про джерела фінансування їх діяльності. У європейській моделі фінансування найважливішим джерелом фінансування є отримання замовлення від державних органів, гранти, приватні пожертвування, членські внески та доходи від реалізації результатів діяльності. В американській моделі практично ті ж самі джерела фінансування, однак з іншою пріоритетністю: фонди та приватні пожертвування (на думку Е.А. Юрманова, основний дохід такі підприємства отримують у якості благодійних внесків, з яких 76 % припадає на пожертвування від приватних осіб і 24 % від приватних фондів чи спадку [10]), а також дохід від реалізації результатів діяльності і вже потім отримання грантів. У Російській Федерації застосовують змішану модель фінансування соціальних підприємств, а саме поєднання американської та європейської моделей. Тобто, на сьогоднішній день у цій країні більшість соціальних підприємств отримує кошти від державних органів чи приватних фондів, що і становить основу їх фінансової стійкості. Разом з тим для частини соціальних підприємств основними джерелом фінансування є доходи від реалізації їх товарів та/або послуг.

У Росії кілька недержавних організацій займаються підтримкою соціального підприємництва: фонди «Наше будущее» та Reach for Change, міжрегіональна громадська організація «Достижения молодых», компанія Русал, міжнародна благодійна організація — Oxfam.

В Україні соціальні підприємства часто отримують кошти від закордонних донорів, а саме Schwab Foundation, міжнародний фонд «Відродження», PricewaterhouseCoopers в Україні, Британська Рада в Україні, а також Фонд Східна Європа, що і стає їх одним із основних джерел фінансування.

Характерною рисою розвитку соціальних підприємств у західних країнах є їх активна державна підтримка. При цьому існують концептуальні відмінності у побудові системи їх державної підтримки у європейській та американській моделях. У європейських країнах створена спеціальна законодавча база (Закон про соціальні кооперативи (Італія, 1991 р.), Закон 4019/30-9-2011 «Про соціальну економіку та соціальні підприємства» (Греція, 2011), The Public Services (Social Value) Act (Закон про державні послуги (соціальні цінності) (Великобританія, 2012)), що регулює процеси створення, функціонування та державної підтримки. Натомість, у США правові аспекти регулювання і державної підтримки соціальних підприємств унормовані в межах загального для інших суб'єктів господарювання правового поля. У цій країні державна підтримка розвитку соціального підприємництва зводиться до: «усунення правових адміністративних бар'єрів, законодавчого забезпечення пільгових кредитів, розвитку соціального партнерства між державними організаціями, бізнесом і некомерційним сектором», надання преференцій у сфері ліцензування та сертифікації соціальних підприємств у таких сферах, як соціальне обслуговування, освіта, медицина. Соціальним підприємствам гарантується можливість отримання соціальних замовлень від державних агентств [10].

У Росії, як і в країнах ЄС, сформована спеціальна законодавча база стосовно соціальних підприємств [11; 12; 13], у якій прописані умови надання податкових

пільг (звільнення від ПДВ, податку з доходів фізичних осіб), зниження страхових внесків із 34 % до 20 %, окрім цього говориться про надання фінансової підтримки соціально орієнтованим некомерційним підприємствам.

Організаційне забезпечення державної підтримки соціальних підприємств в європейських здійснюється шляхом створення спеціальних органів на загальнодержавному та місцевому рівні з чітко визначеними їх функціями. Наприклад, Департамент третього сектору при Кабінеті міністрів у Великобританії.

Відповідно до концепції державної підтримки соціальних підприємств США такі органи влади не створюються, тобто у США відсутня практика активного залучення органів влади до підтримки соціальних підприємств. Підтримка їх діяльності входить до компетенції Адміністрації малого бізнесу, яка опікується питаннями розвитку всіх суб'єктів малого бізнесу країни. Фінансову підтримку соціальних підприємств у США здійснює Департамент соціальних інновацій, який щорічно надає близько 2 млн дол. на підтримку перспективних інноваційних проєктів, до числа яких потрапляють і соціальні підприємства [14].

У Російській Федерації питання розвитку соціальних підприємств входять до компетенції Міністерства економічного розвитку. Функціонує також спеціально створена державна організація — Агентство стратегічних ініціатив, яке планує в найближчі 2—3 роки запустити до сфери соціального підприємництва близько 10—20 тис. нових проєктів [15].

Основними інструментами реалізації тієї чи іншої концепції державної підтримки є програми та стратегії. На сьогоднішній день активна робота у даному напрямку проводиться у європейських країнах: майже у кожній країні ЄС визначено стратегії та/або розроблені програми, орієнтовані на соціальні підприємства. Наприклад, у Великої Британії стратегії: «Соціальне підприємництво: стратегія успіху», «Кращий бізнес: стратегія і план дій для соціальних підприємств Шотландії».

На відміну від Європи, у США практично відсутні державні програми і стратегії розвитку соціальних підприємств. Прикладом науково-технічної допомоги американським соціальним підприємствам, можна вважати програму «Transit IDEA», що виконується одним з дослідницьких центрів Національної Академії наук і фінансується з бюджету США. У рамках цієї програми виділяються гранти соціальним підприємствам на вивчення економічної можливості реалізації соціальних проєктів, на розробку планів їх фінансування і технологічну підтримку [16].

Станом на 1 січня 2012 року в 51 регіоні Російської Федерації діють програми підтримки соціально орієнтованих некомерційних організацій, що включають в себе фінансову, інформаційну, консультаційну, освітню і кадрову підтримку, зниження податкової ставки, можливість отримання приміщення на пільгових умовах. Також надаються на конкурсній основі субсидії з бюджетів суб'єктів Російської Федерації [17].

На сьогоднішній день в Україні державні органи не здійснюють активну політику у напрямку підтримки і розвитку такого виду підприємств. Одним із кроків у напрямку легалізації та підтримки соціального підприємництва можна вважати два законопроекти: «Про соціальні підприємства» та «Про внесення зміни до ст. 154 Податкового кодексу України щодо підтримки соціальних підприємств», які були внесені у 2012 році на розгляд Комітету ВР з податкової політики. «Перший вводив поняття «соціальне підприємство» та визначав критерії, за якими підприємство могло бути визнане «соціальним». Другим законопроектом пропонувалося звільняти соціальні підприємства від оподаткування прибутку, отриманого від продажу (постачання) товарів і виконання соціальних робіт і послуг. Автор зако-

нопроекту також пропонував створити Міжвідомчу комісію з питань підтримки соціальних підприємств, яка б визначала статус «соціальності» того чи іншого підприємства та його відповідність умовам на отримання податкових пільг». Однак комітет ВР з податкової політики відхилив перший законопроект ще на стадії його розгляду в комітеті, після чого другий законопроект був знятий з розгляду [18]. З іншого боку, місцеві органи влади зголошуються допомагати соціальним підприємствам, наприклад, здавати в оренду за мінімальними цінами чи взагалі на безоплатній основі приміщення, що знаходяться на місцевому балансі і не використовуються.

Висновки. Узагальнення міжнародного досвіду розвитку соціальних підприємств дозволяє зробити такі основні висновки:

На сьогоднішній день склалися дві моделі соціальних підприємств: американська, з наголосом на бізнес-складову в діяльності соціальних підприємств, та європейська, з пріоритетним розв'язанням соціальних проблем. Вітчизняні соціальні підприємства, отримуючи інформаційно-методичну (у формі різноманітних програм і тренінгів) та фінансову (у формі грантів) допомогу від країн ЄС, орієнтовані на європейську модель.

Зростання ролі і значення соціальних підприємств у структурі ринкової економіки, про що свідчать вищі темпи росту сектора соціальних підприємств порівняно з іншими секторами економіки (за їх кількістю, чисельністю зайнятих та доходами від реалізації результатів діяльності), стало глобальною тенденцією розвитку сучасного суспільства.

Соціальні підприємства — це, як правило, малі підприємства. Вони поширені майже у всіх сферах діяльності: промисловість, будівництво, транспорт, торгівля, охорона здоров'я тощо. Однак найпривабливішою для них є сфера послуг.

Майже в усіх державах присутня підтримка соціальних підприємств з боку держави, так створюються закони, які в тій чи тій мірі створюють фінансові та законодавчі умови для розвитку таких підприємств. Однак у європейських країнах, на відміну від США, вона здійснюється більш активно та на всіх рівнях державної влади. Щодо Росії, то тут маємо змішану модель державної підтримки, бо хоча і створюється законодавча основа для діяльності соціальних підприємств, разом з тим не існує державних органів, які б безпосередньо займалися питаннями діяльності соціальних підприємств.

Прискорення темпів виникнення і розвитку соціальних підприємств, враховуючи загострення соціальних проблем, є надзвичайно актуальним для України. Виходячи із зазначеного, для вітчизняних соціальних підприємств найбільш дієвою буде європейська модель їх розвитку за пріоритетної їх підтримки і створення у сфері послуг, у першу чергу — соціальних послуг.

Активізація розвитку соціальних підприємств в Україні вимагає розробки відповідної державної стратегії, зокрема, розробку спеціальної законодавчої бази для їх функціонування, відповідної програми розвитку з визначеними пріоритетами їх державної фінансової підтримки, створення інструментів залучення бізнесу та громадських організацій і створення сприятливих умов у сфері оподаткування соціальних підприємств.

Література

1. *Ashton C.* Why are social enterprises thriving in the UK? [Електронний ресурс] — 2012. — Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-17104953>

2. Social economy and social entrepreneurship — Social Europe guide — Volume 4. [Електронний ресурс] — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 — 108 pp. — Режим доступу: ec.europa.eu/social
3. European social statistics [Електронний ресурс] — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 — 242 pp. — Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FP-13-001/EN/KS-FP-13-001-EN.PDF
4. Ben Thornley. The Facts on U.S. Social Enterprise. [Електронний ресурс] — 2012. — Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/ben-thornley/social-enterprise_b_2090144.html
5. Социальное предпринимательство: всё только начинается. [Електронний ресурс] // Бизнес России. — Режим доступу: <http://businessofrussia.com/%D0%BC%D0%B0%D0%B9/item/222-socialnoe-predprinimatelstvo.html>
6. Каталог соціальних підприємств України 2013 року / за ред. Назарук В. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013 — 79 с.
7. Fostering Social Entrepreneurship: A Comparative Study of the Legal, Regulatory and Tax Issues in Brazil, Germany, India, Poland, UK and USA. [Електронний ресурс] — 2006. — Режим доступу: http://www.weforum.org/pdf/schwabfound/Linklaters_Schwab_Report.pdf
8. Албутова А.И. Социальное предпринимательство в России: ключевые игроки и потенциал формирования/ А.И. Албутова. [Електронний ресурс] // Экономическая социология. — 2013. — Т.14. — №3. — С. 109—132. — Режим доступу: http://ecsoc.hse.ru/data/2013/08/14/1291342150/ecsoc_t14_n3.pdf
9. Mendell M. Social Enterprise: A North American Perspective. [Електронний ресурс] — 2007. — Режим доступу: <http://www.oecd.org/regional/leed/38870491.pdf>
10. Гришина Я.С. Сравнительно-правовое исследование социального предпринимательства в странах Америки и Европы [Електронний ресурс] // Вестник пермского университета. — 2012. — Вып. 2(16) — С. 111—121. — Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoe-issledovanie-sotsialnogo-predprinimatelstva-v-stranah-ameriki-i-evropy>
11. Федеральний закон Російської Федерації від 18 липня 2011 р. № 235-ФЗ «О внесении изменений в часть вторую Налогового кодекса Российской Федерации в части совершенствования налогообложения некоммерческих организаций и благотворительной деятельности». [Електронний ресурс] / Державна дума // — 2011. — Режим доступу: <http://www.rg.ru/2011/07/22/nalogi-dok.html>
12. Федеральний закон Російської Федерації від 3 грудня 2011 р. №379-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам установления тарифов страховых взносов в государственные внебюджетные фонды». [Електронний ресурс] / Державна дума // — 2011. — Режим доступу: <http://www.kontur-rf.ru/documents/24>
13. Постанова Уряду Російської Федерації від 23 августа 2011 г. № 713 «О предоставлении поддержки социально ориентированным некоммерческим организациям». [Електронний ресурс] — 2011. — Режим доступу: http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/activity/sections/socorientnoncomorg/doc20131220_2
14. Анна Сакоян. Социальное предпринимательство. [Електронний ресурс] — 2012. — Режим доступу: <http://polit.ru/article/2012/03/23/Kerlin/>
15. Социальное предпринимательство в России: перспективы и возможности. [Електронний ресурс] — 2012. — Режим доступу: <http://www.tumix.ru/news/?page=102823>
16. Социализация предпринимательства на примере Великобритании и США [Електронний ресурс] / НП «Московский центр развития предпринимательства»- 2009. — Режим доступу: <http://giac.ru/analytics/?id=108>
17. Макаревич А.Н. Сущность и специфика социального предпринимательства в России [Електронний ресурс] / Макаревич А.Н., Сазонова Т.Ю. // Российское предпринимательство. — 2012 — №24 (222) — С. 52—56. — Режим доступу: <http://www.creativeconomy.ru/articles/27048/>
18. Смаглій К. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? [Електронний ресурс] — 2013. — Режим доступу: <http://biggggidea.com/practices/1163/>

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014